

**ДІЯЛЬНІСТЬ ЦЕРКОВНИХ І ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ІЗ
ЗАХИСТУ Й РОЗВИТКУ ДІТЕЙ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
(1900-1930 рр.)**

У статті розкрито гуманістичні погляди на дитину, які панували в Західній Україні протягом 1900-1930 рр.; охарактеризовані напрями діяльності церковних і громадських організацій із захисту та розвитку дітей, а саме: опікування дошкільним вихованням і розгортання мережі дошкільних закладів; опіка бідних, немічних і обездолених дітей; відкриття початкових і середніх шкіл і загалом піклування про освіту дітей.

Ключові слова: діти, церковні і громадські організації, захист, розвиток.

В статье раскрыты гуманистические взгляды на ребенка, которые господствовали в Западной Украине в 1900-1930 гг.; охарактеризованы направления деятельности культурно-образовательных обществ по защите и развитию детей: забота о дошкольном воспитании и расширение сети дошкольных учреждений; опека над бедными, немощными и обездоленными детьми; открытие начальных и средних школ и решение вопросов образования детей.

Ключевые слова: дети, церковные и общественные организации, защита, развитие.

Humanistic views on a child, which were in Western Ukraine in the 1900-1930th, have been revealed in the paper. The directions of children's protection and development activity implemented by church and social organizations have been characterized. They are care for preschool education and expansion of the network of preschools; care for poor, sick and destitute children and orphans; funding primary and secondary schools and care for education on the whole.

Key words: children, church and social organizations, protection, development.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку людство прийшло до розуміння величезної відповідальності дорослих перед дітьми. Однак, хоча діти як соціально-демографічна група і визнаються досить незахищеними членами суспільства та забезпечуються правозахистом з моменту народження, у реальному житті права дитини часто мають декларативний характер. Тому суспільство (уряд, громадські організації, приватні особи тощо), визнаючи

© Лупаренко С.Є., 2014

дитинство найціннішим періодом у житті людини і необхідність реальної роботи із захисту й розвитку дитини, спрямовує свою увагу і діяльність на створення умов для повноцінного розвитку дітей, їхньої освіти та захисту дитинства.

Проте історично держава не завжди могла забезпечити гармонійний розвиток дитини, і частину її функцій із захисту та розвитку дітей брали на себе церковні і громадські організації. Зокрема, у 1900-1930 рр. система освіти в Західній Україні мала полікультурний характер і відзначалася незадовільним становищем українства (низьким рівнем культури й освіти населення, недостатньою кількістю освітніх закладів з українською мовою навчання та ін.). Це було зумовлене тим фактом, що протягом досліджуваного періоду територія Західної України знаходилася під впливом інших держав (Австро-Угорщини, Польщі, Чехословаччини), а отже, було пропагування і нав'язування цими країнами своєї національної системи освіти. У свою чергу, це спричинило поживлення культурно-просвітньої діяльності церковних і громадських організацій, які прагнули підняти рівень національної свідомості й духовної культури української нації, забезпечити повноцінний розвиток, освіту й захист дітей. Висунувши гасло духовного оновлення, громадськість розгорнула масштабну освітню, громадсько-культурну й харитативну діяльність.

З огляду на це, актуальним є вивчення діяльності церковних і громадських із захисту та розвитку дітей у Західній Україні в 1900-1930 рр.

Дане дослідження є складовою частиною програми науково-дослідної роботи кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Аналіз актуальних досліджень.

Аналіз історичної, психолого-педагогічної літератури показав, що вченими досліджувалися певні аспекти діяльності різних товариств у Західній Україні протягом досліджуваного періоду, а саме: громадська діяльність церкви і товариств (І. Блажкевичева, І. Мищишин, Б. Савчук та інші), опікунська діяльність культурно-освітніх об'єднань (С. Бадора, Б. Ступарик, Н. Федорак та інші), розвиток дошкільної (Н. Дмитришина та інші), початкової та середньої освіти із залученням до діяльності культурно-освітніх товариств (М. Галай, Л. Генік, В. Городиська, Л. Дерев'яна, Р. Зозуляк, Н. Ігнатенко, Н. Кошелєва,

І. Курляк, Л. Маляр, Л. Сливка, В. Стинська, О. Фізеші та інші). Проте детально питання діяльності церковних і громадських організацій із захисту і розвитку дітей на західноукраїнських землях у 1900-1930 рр. не розглядалось.

Мета статті – розкрити напрями діяльності церковних і громадських організацій із захисту та розвитку дітей у Західній Україні у 1900-1930 рр.

Виклад основного матеріалу.

Діяльність церковних і громадських товариств була зумовлена потребами українського народу в матеріальній і моральній підтримці та опіці дітей і молоді [4] і здійснювалася на основі християнської моралі, національних цінностей і гуманістичних ідей розвитку дитини, а саме [1; 4]: навчання й виховання мають «освітити дитину», що означає розвинути її всебічно; вони мають зберегти її внутрішню гармонію, розвинути її творчі нахили; природній обдарованості дитини має адекватно відповідати організація навчально-виховного процесу; освітньо-виховний процес повинен формувати і розвивати інтереси та творчі здібності дітей; створення можливостей в освітньо-виховному процесі для виявлення власної активності дитини, вільних власних висловлювань і творчості; необхідність різнобічного виховання дитини: фізичного, статевого, естетичного тощо.

Загалом українська громадськість спрямовувала свої зусилля на розв'язання таких завдань: створення умов для фізичного і духовного розвитку дітей; охорона дітей; морально-релігійний вишкіл, піднесення рівня освіченості, вихованості і громадянської зрілості українців та розгортання харитативної діяльності (благодійної, освітньої, релігійної діяльності в інтересах суспільства або окремих категорій осіб). Слід відзначити, що громадські організації у сфері захисту й розвитку дітей активно співпрацювали із церквою, створюючи для дітей різні заклади:

- дошкільні (захоронки, дитячі садки, фребелівські огородці, півоселі, світлиці);
- опікунсько-виховні (сиротинці, притулки (перший український притулок для дітей за сприянням Українського педагогічного товариства, «Просвіти» та інших громадських організацій виник у грудні 1915 р. у Львові. До закриття на початку 1920 р. у ньому перебувало 220 дітей-сиріт війни [7]), захоронки, вакаційні оселі, спеціальні заклади для сліпих, глухонімих, розумово відсталих та занедбаних дітей, «американські кухні» для

безпритульних, поради для матерів, де безкоштовно чи за зниженими цінами проводили медичні огляди, щеплення, видавали ліки, харчі, білизну тощо, надавали лікарські поради (так, найактивніше працювала львівська порадня, яка регулярно обстежувала 1-1,2 тисячі немовлят. При ній діяли молочні станції, що видавали дітям щорічно понад п'ять тисяч літрів молока. Життєво необхідну діяльність здійснювала «Секція сирітських матерей», котра мала 40 міських відділень та опікувалася п'ятьма тисячами українських дітей. При порадні існувала спеціальна бібліотека. Проводилися «тижні дитини» та різні масові акції [7]) та ін.). У цих закладах перебували різні діти-сироти, а саме: природні сироти та напівсироти, соціальні сироти (діти, що стали такими при живих батьках, внаслідок їх розлучення, зникнення, ув'язнення або моральної деградації) і психологічні сироти (педагогічно занедбані діти, позбавлені належної опіки внаслідок небажання батьків займатися їх вихованням);

- шкільні (державні, приватні гімназії, школи).

Так, на західноукраїнських землях діяли такі церковні і громадські організації: [2; 10-13]: у *Галичині* – Марійські Дружини (початки їх діяльності на західноукраїнських землях датуються ще XVII ст.), Католицька Акція (з 1931 р.), Український Католицький Союз (з 1931 р.), «Просвіта» (з 1868 р.), Літературне товариство ім. Шевченка (розпочало роботу з 1873 р.; з 1892 р. – Наукове товариство ім. Шевченка), Товариство ім. М. Качковського (з 1874 р.), «Руське Педагогічне Товариство» (засноване в 1881 р.; з 1912 р. – «Українське педагогічне товариство»; з 1926 р. – «Рідна Школа»), «Товариство наукових викладів ім. П. Могили» (з 1908 р.), «Товариство галицьких греко-католицьких священиків» (з 1816 р.), «Руська охорона» (з 1990 р.), Українське крайове товариство охорони дітей і опіки над молоддю (з 1917 р.) та інші; на *Буковині* – «Руська Бесіда» (з 1869 р.), «Міщанська Читальня» (з 1880 р.), «Руський Народний Дім ім. Федьковича» (з 1884 р.), «Руська Школа» (засноване в 1887 р.; з 1908 р. – «Українська Школа») та інші; на *Закарпатті* – «Просвіта» (з 1920 р.), «Товариство ім. О. Духновича» (з 1923 р.) та інші. Друга світова війна припинила існування майже всіх товариств.

Найпершими серед організацій релігійного спрямування на українських землях розпочали свою працю *Марійські Дружини*. Вони склалися із секцій, кожна з яких мала свої функції. Так, євхаристійна секція займалася проведенням і популяризацією релігійних практик, духовною опікою над

дітьми. Члени рефератно-пресової секції поширювали релігійну літературу, створювали читальні та бібліотеки, періодичні видання. До завдань членів добродійної секції входило відвідування убогих родин, надання їм матеріальної та моральної допомоги, організація безкоштовного харчування, розміщення сиріт у притулках, організація курсів неграмотних та інше. Відвідуванням хворих у лікарнях, збором для них грошей, харчів, налагоджуванням їх листування з рідними займалися члени шпитальної секції. Широкий обсяг завдань мали учасники харитативної секції: організація «порадень матерів», шпиталів, садочків, ясел, притулків, підтримка убогої шкільної молоді, сиріт, створення бурс, фахових майстерень, надання лікарської та грошової допомоги.

Імпульсом до активного створення аналогічних товариств, швидкого зростання кількості їх членів стала розпочата у 1931р. *Католицька Акція*. Товариство діяло на основі злагодженої співпраці різноманітних «апостольств». Серед них слід відзначити вступне, апостольство духовного милосердя, групи харитативної діяльності, філантропічної допомоги, апостольство вишколу світських провідників та інші. Католицька Акція виступала ініціатором створення *Українських Католицьких Союзів*, які залучали до членства широке коло бажаючих і об'єднували представників різних вікових груп [4].

Важливий внесок у реалізацію цієї ідеї опіки, виховання, навчання та захисту дітей зробило *Українське крайове товариство охорони дітей і опіки над молоддю* у Львові. Головною метою діяльності Товариства була «охорона дітей і молоді української народності, особливо опіка над українськими воєнними сиротами» [10, с. 2]. Його завданнями були: поширення ідеї охорони дітей та опіки над молоддю в періодичній пресі, організація професійних курсів та проведення конференцій; створення філій та гуртків, надання їм матеріальної допомоги; створення та утримання захоронок, професійних шкіл, сирітських притулків тощо; забезпечення контролю за роботою закладів товариства, що опікуються дітьми; реєстрація дітей, які потребують опіки, виявлення причин та запобігання випадків занедбання дітей; налагодження взаємозв'язків з іншими товариствами, які опікуються дітьми; унесення пропозицій до законодавства та влади з питань опіки і виховання українських дітей та молоді.

Товариство мало різні комісії, які опікувалися його окремими справами. Так, контроль за роботою здійснювала Ревізійна комісія. Для підготовки літнього відпочинку дітей була створена Комісія розбудови таборів (її завданням було організувати ремонт старих та будівництво нових вакаційних

таборів). Комісія виховних осель і мандрівок молоді організувала щорічно від 9 до 12 таборів для дітей та молоді, де могли відпочивати кілька сотень дітей.

Члени товариства організували 35 філій, але в 1930 р. 10 з них було закрито владою. У своїй діяльності філії (об'єднували 1200 членів, 9 захоронок, 2 бурси, 5 бібліотек, 1 консультація для матерів, 1 стоматологічна амбулаторія та 1 молочна ферма) охоплювали опікою до 1800 дітей. До захистів приймали занедбаних дітей з убогих чи морально деградованих сімей та воєнних сиріт у віці від 2 до 14 років. Однак через брак коштів і відсутність державної підтримки допомога надавалася невеликій кількості дітей, які її потребували.

В основі дошкільної освіти стояло товариство «Українська Захоронка» (1902 р.). Вона надавала матеріальну допомогу організаціям «Рідна школа», «Товариство народних шкіл» «Товариство Вакаційних Осель» для створення освітньо-виховних установ, забезпечувала їх кваліфікованими кадрами.

З метою опіки дитини в січні 1916 р. для надання допомоги виселенцям із зони воєнних дій під час Першої світової війни було створено «Український Єпархіальний комітет опіки над воєнними сиротами». Діяльність комітету обмежувалась територією м. Львова, але з наростанням потоку біженців у багатьох повітах утворилися повітові комітети. У зв'язку з цим 6 жовтня 1916 р. Львівський міський комітет був перетворений у Крайовий комітет, діяльність якого поширювалась на всю територію Галичини (під егідою комітету діяло 18 захистів [5; 7]). 31 липня 1919 р. комітет припинив свою діяльність.

«Краєвий Шкільний Союз» був створений з метою опору польській шкільній політиці та уряду і спрямовував свої зусилля на об'єднання всіх просвітніх сил в одних руках. Завдання організації були такі: «поширити освіту між найширшими кругами нашої суспільності, щоби придбати для неї потрібне число інтелігенції, а далі збирати фонди, від яких залежить розмах першого напрямку» [9, с. 61]. «Краєвий Шкільний Союз» прийняв постанову, згідно якої заводилася посада шкільного інспектора, який мав би наглядати за приватними школами і давати вчителям педагогічні вказівки; відшукував учителів для приватних шкіл; надавав стипендії для студентів і вчителів, що готувалися до кваліфікаційного іспиту з умовою пропрацювати у приватних школах два роки; брав участь у різних народних маніфестаціях; організовував у школах свята [6].

Найбільше коштів організація витратила на українські приватні гімназії. Не маючи змоги задовольнити цих потреб у державних українських середніх школах, заснуванню яких у належній кількості всіма засобами перешкоджав

польський шкільний уряд, українці мусили взятись до закладання приватних середніх шкіл [9, с. 61]. Так, протягом 1912-13 рр. «Красвий Шкільний Союз» опікувався 8 гімназіями, 2 учительськими семінаріями, кількома народними й іншими школами, а також підготовчими курсами до гімназії [9].

Іншою українською культурно-освітньою організацією, яка опікувалася питанням розвитку дитини, була організація «Рідна школа», що діяла в Галичині, а згодом і на Волині. Спочатку воно мало на меті видавати книжки для шкільної молоді, виправляти існуючі букварі, пізніше видавало журнали для педагогів «Учитель», а для дітей «Дзвінок», вносило петиції на захист прав української мови навчання у школах, українських шкільних підручників.

У 1891 р. товариство поширило свою діяльність на провінцію та почало там закладати свої філіали. Так, у 1900 р. в Галичині вже існувало 12 філіалів. Також товариство відчинило першу українську дівочу школу ім. Шевченка у Львові, заснувало бурси, а для дівчат утримувало окрему бурсу у Львові під назвою «Дівочий інститут ім. Св. Ольги». У 1906 р. філіали товариства отримали право засновувати в селах педагогічні гуртки. Уже перед Першою світовою війною у Східній Галичині заходами товариства кількість народних шкіл зросла до 2496, тобто майже кожне село мало свою школу. Так само поширювалися справи зі середнім шкільництвом. У Галичині в цей час було 8 українських гімназій, 2 державні учительські семінарії та 8 утраквістичних.

Після Першої світової війни, коли західноукраїнські землі опинилися в межах польської держави, товариство розширило свою діяльність. На основі рішення представників усіх українських центральних товариств і українських політичних партій із 1920 р. товариство стало верховним керівником усього українського приватного шкільного і дошкільного виховання [13].

Велику роль в організації освіти в Західній Україні мало товариство «Просвіта». На початку ХХ ст. воно видавало часописи, популярні книжки для народу, у багатьох місцях заклало просвітні товариства. Проте вони не змогли широко розвинути свою роботу: «одні з них було закрито за те, що ніякого життя не виявляли, інші за жваву роботу, за «вредное направление»...» [3, с. 57]. Діяльність тих філій «Просвіти», що залишилися, мусила дещо завмерти і подекуди обмежувалася тільки виставами або вечірками.

На кінець 1912 р. товариство мало такі результати діяльності: 74 філії, 2468 читалень, 540 крамниць, 339 кас, 14 тисяч членів товариства та більше 120 тисяч членів читальників; утримувало господарчу школу і садівничу в селищі

Миловань, школу для господинь у селищі Угерці, торговельну школу, бібліотеку і позичальню книжок у Львові; утримувало 43 стипендіати; заклало курси для неписьменних, касові, торговельні й господарські курси тощо [8].

Проте окупація Галичини (спочатку російська, а згодом – польська) під час Першої світової війни завдала значної шкоди «Просвіті». Було знищено читальні, бібліотеки, репресовано активних діячів. У 1918 р. діяльність товариства відновилося, проте вона завжди знаходилась під тиском польської влади. Водночас за п'ять повоєнних років число філій збільшилося до 96, а читалень «Просвіти» — до 2934. У 1928 р. товариство мало на окупованих Польщею землях Галичини 2934 читальні і 12 508 безпосередніх членів.

Розпочатий польською владою у 1920-1930 рр. наступ на українську культуру призвів до сумних наслідків: скоротилася кількість бібліотек, читалень і членів «Просвіти», різко збільшився її борг. Але Товариство не здавалось і в 1934 р. мало 3046 читалень і близько 500 тисяч членів. У другій половині 1930-х рр. діяльність товариства покращилася. Так, станом на 1936 р. «Просвіта» мала 83 філії, 3209 бібліотек із фондом 688 186 книжок, 3210 читалень, 2185 театральних гуртків, 1115 хорів, 138 оркестрів, 550 гуртків самоосвіти, 86 курсів для неписьменних і 262 гуртки просвітянської молоді.

У 1937-1939 рр. для «Просвіти» настали тяжкі часи: спочатку польська влада закривала читальні; потім радянська влада знищила в центральному будинку Товариства його архів, цінні історичні документи і рукописи, друковану продукцію (так само вчинили й з осередками «Просвіти» і в інших містах та селах); німецька влада також не дозволила відновити роботу «Просвіти». Відтоді Товариство «Просвіта» існувало лише за межами України.

Соціальний захист і розвиток дітей забезпечували й інші інституції. Так, у Львові діяли *Українська бурса реміснича і промислова* (заснована в 1898 р.), де щорічно утримувалося кілька десятків сиріт, які отримували опіку і вчилися на ремісників і торговців (до 1920 р. випущено близько 200 вихованців). Велику роботу проводив й *Український захист сиріт* у Львові (існував від 12 грудня 1915 р.), що ставив за мету повне утримання та виховання сиріт. У 1920 р. тут перебувало 200 дітей, працювало 60 сестер й обслуги [5, с. 58]. Також опіку над дітьми здійснювали національні товариства (єврейські, польські).

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Отже, українські освітяни створили альтернативну систему шкільництва, що мала на меті формування всебічно розвиненої особистості на основі

національно-морального змісту освіти. Чітка структура церковних і громадських організацій, демократичний стиль роботи, оригінальні форми й методи роботи товариств, чітке дотримання в їхній діяльності християнських моральних норм забезпечували інтелектуальне зростання, формування християнського світогляду та всебічний гармонійний розвиток учасників. Товариства популяризували українську культуру, обстоювали право українців на відновлення національних шкіл, уведення у шкільну практику досягнень національної та світової культур, розширення завдяки їх діяльності мережі навчальних закладів, поширення ідеї опіки дітей, розвиток дитячої україномовної преси, що, у свою чергу, посилювало прагнення українців здобути національну освіту, прискорило процес національно-культурного відродження.

Дана стаття не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Перспективним для подальших досліджень вважаємо розкриття діяльності західноукраїнських церковних і громадських товариств з організації дошкільної та початкової освіти дітей, видання україномовної літератури для дітей.

Література

1. Вдович С. Розвиток ідей гуманної педагогіки в Західній Україні (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / С. Вдович. – К., 1998. – 16 с.

2. Городиська В. Естетичне виховання учнівської молоді в системі освіти на західноукраїнських землях (др. пол. ХІХ – поч. ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / В. Городиська. – Дрогобич, 2011. – 20 с.

3. З біжучого життя // Світло. – 1913. – Кн. 2. – С. 57-65.

4. Мицишин І. Моральне виховання української молоді в процесі співпраці школи, греко-католицької церкви і громадськості (Галичина, кін. ХІХ – 30-і роки ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / І. Мицишин. – Тернопіль, 1999. – 15 с.

5. Ступарик Б. Розвиток системи опіки над дітьми в Україні / Б. Ступарик // Опіка над дітьми в добу трансформації суспільного устрою. – Івано-Франківськ; Ужгород : Мистецька лінія, 2002. – С. 43-66.

6. Титаренко С. За рідну школу / С. Титаренко // Світло. – 1912. – Кн. 6. – С. 44-48.

7. Федорак Н. Діяльність українських громадських товариств у сфері соціального захисту й опіки дітей і молоді в Галичині в міжвоєнний період ХХ ст. / Н. Федорак // Вісник Прикарпатського університету. Історія : зб. наук. пр. – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – 2009. – Вип. 16. – С. 177-183.

8. Шкільна хроніка // Світло. – 1912. – Кн. 4. – С. 65-72.

9. Шкільна хроніка // Світло. – 1914. – Кн. 5. – С. 55-63.

10. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАУ). Фонд 321 – Українське крайове товариство охорони дітей і опіки над молоддю, м. Львів, 1917-1939 рр. Оп. 1, справа 1 – Статут Українського крайового товариства охорони дітей і опіки над молоддю у Львові. 1917 р. – 16 с.

11. Державний архів Львівської області (ДАЛО). Фонд 2 – Міське управління (магістрат) м. Львова. 1919-1939 рр. Оп. 2, дело 579 – Отчет о работе городского комитета по проведению летнего отдыха детей. 1930-1931 гг.

12. ДАЛО. Ф. 2. Оп. 26, дело 1062 – Дело о деятельности детских приютов. 1934-1935 гг. – 17 л.

13. ДАЛО. Ф. 7 – Львівське повітове староство. 1919-1939 рр. Оп. 4, справа 47 – Документи про організацію діяльності Українського товариства «Рідна школа», його гуртків (статути, інформації, звіти) та про активізацію діяльності студгуртка ім. П. Могили після 2-го студентського конгресу. 1921-1939 рр. – 48 арк.